

Krajané ve světě – systematické zpracování historie a současného stavu krajané komunity ve světě

RM 01/15/04

Nositel VP: Etnologický ústav AV ČR

Řešitel VP: PhDr. Stanislav Brouček, CSc.

Abstrakt tezí ze souboru materiálů

Ústředním problémem jak tohoto souboru dat o současné a také historické problematice nazvané „Krajané ve světě“, tak také současného reálného (*politického, ekonomického, kulturního a sociálního*) vztahu „České republiky a zahraničních Čechů“, je značný časový a prostorový rozptyl. Z hlediska vzniku jednotlivých komunit a prostorového rozptýlení české diaspory tedy v geografickém a historickém smyslu můžeme rozeznávat tyto jejich úrovně:

1. Potomci migrantů z náboženských důvodů včetně jejich sekundárních (následných) migrací (Zelov) nebo hromadného řízeného přesídlení se strategickými záměry osídlit pohraniční oblasti bývalého mocnářství (Banát) nebo záměrů kolonizovat úrodnou půdu příchodem obyvatelstva s vyšší úrovní technologie v zemědělství (Ukrajina – Volyň) nebo sloužit k všeobecnému rozvoji nového státu příchodem inteligence do školství i průmyslu (Bulharsko). Tyto migrace proběhly od 16. do 19. století.
2. Potomci migrantů ze sociálních příčin odcházejících především do USA a Vídně (dvě otevřené tepny českého národa, jak to nazval národohospodář A. Bráf) a také do západní Evropy a dalších zemí světa. Tyto migrace se uskutečnily ve druhé polovině 19. století a v první polovině 20. století.
3. Migrace, která byla politickou a také sociální reakcí na totalitní systém v bývalém Československu po mezních zvratech 1948 a 1968, kdy v zahraničí působila exilová centra usilující o návrat demokracie do jejich původní vlasti.
4. Novodobá migrace odcházející za životními, profesními a jazykovými zkušenostmi za hranice po roce 1990 především do USA,

států západní Evropy a od druhé poloviny 90. let silně do Austrálie a Nového Zélandu.

5. Tato část, patřící bezpochyby do moderní české diaspory, nevznikla vlastně migrací, i když se dnes ocitá za hranicemi státu; jedná se o Čechy usedlé na Slovensku.

Zároveň v této ústřední záležitosti vyčnívá nejpodstatnější fakt, že také v současné době existuje v České republice *několik center*, která do politických, ekonomických, kulturních i společenských aspektů tohoto vztahu z prostoru českých zemí zasahují (pracovní skupina vedená zmocněncem pro krajaňské záležitosti Ministerstva zahraničních věcí ČR, tělesa ustavená v obou komorách Parlamentu ČR, Československý ústav zahraniční nebo Muzeum československého exilu v Brně; můžeme sem zařadit také instituce zabývající se shromažďováním materiálů o zahraničních Češích). Soubor dat (nazvaný Krajané ve světě) by měl být podkladem nebo alespoň počátečním impulsem k revizi *dosavadních postojů* České republiky vůči krajanům v těchto čtyřech aspektech a také impulsem k úvahám o vrcholné institucionální autoritě, která by tento vztah (ČR ke krajanům) reprezentovala a rozvíjela.

Jakým způsobem bude provedena případná reorganizace či revize onoho vztahu České republiky ke krajanům v institucionální rovině musí rozhodnout jiní činitelé než ti, kteří se podíleli na tomto projektu. Toto jsou pouze soubory dat jako základní informace. Za nejdůležitější složku při řešení projektu s ohledem právě na časový a prostorový rozptyl je třeba pokládat jeho organizační zabezpečení. Vše ovlivňuje skutečnost, že soubory dat se nacházely na různých místech světa a v různém stavu s různou vypovídací hodnotou.

Prvním úkolem bylo kompletovat stávající přehled o uložení takových souborů dat. Ukládání dat do databáze nebylo prováděno průběžně. První porada (v březnu 2004, viz dále) ukázala, že bude možné databázi vytvořit až z co možná nejúplnějšího souboru dat a po ujasnění užitečnosti takové databáze pro potřeby OKKV a MZV jako celku. **Za nemalý problém tohoto souboru dat bylo třeba (a stále to platí) považovat ochranu osobních údajů příslušníků české diaspory.**

Nositelům projektu se v letech 2004 – 2007 stal Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, hlavním řešitelem a koordinátorem projektu byl pracovník tohoto ústavu Stanislav Brouček. Jednotliví řešitelé (celkem se jich vystřídalo na čtyři desítky) byli najímáni prostřednictvím EÚ AV ČR a honorováni z OON (ostatních osobních nákladů) tohoto projektu.

V březnu 2004 se uskutečnila porada o postupu prací na projektu v OKKV (odboru kulturních a krajauských vztahů) MZV. Poradu svolal ředitel odboru Zdeněk Lyčka za účasti vrchního ředitele pro komunikaci MZV Petra Kypra a dalších. Gestorem projektu se stal Ivan Dubovický. Bylo stanoveno, aby vedle sběru souboru dat o vystěhovaleckých směrech z českých zemí a o krajauských komunitách ve světě byl důraz kladen na problémy jednotlivých krajauských komunit, a to z hlediska *výrazných osobností krajauské diaspory*.

Jako **aktuální výstupy** z projektu (už během jeho plnění) byly považovány životní osudy významných krajanů. Za prostor k jejich publikování byly určeny České listy, vydávané ve spolupráci s OKKV, a také další publikace (v roce 2004 vyšla kniha *Kandidáti další existence - S.Brouček*,) nebo se biografie významných krajanů objevily také v dalších periodikách jako Nový Polygon nebo krajauské tisky. Později medailony krajauských osobností vycházely na internetu Českých listů a jako zvláštní příloha časopisu Vítá Vás srdce Evropy, v rubrikách Odcházel, aby..., Krajauské panorama. Celkem vyšlo na padesát biografií současných krajanů (autor S. Brouček, tentýž autor napsal přehledy o krajaanech ve Švýcarsku, Francii, Belgii a o krajauských sjezdech od druhé poloviny 19. století pro webové stránky Českého rozhlasu 7, Rádio Praha). Důrazu na získávání záznamů životních osudů současných krajanů odpovídal také výzkum v krajauských komunitách.

Vznikl tak ojedinělý soubor složený z nahraných rozhovorů o životním příběhu českých exilových pracovníků a dalších významných nebo zajímavých lidí českého původu žijících v cizině. Soubor je členěn podle zemí, obsahuje zvukové nahrávky (v digitální podobě, tj. od roku 2006, jsou přiloženy k výstupům z tohoto projektu, zbytek na magnetofonových záznamech je uložen v Etnologickém ústavu AV ČR a

v kopiích v Libri prohibiti v Praze). K těmto zvukovým záznamům jsou přiloženy přepisy (jednak v autentické podobě zvukové nahrávky a také v úpravě s resumé k jednotlivé osobnosti). Soubor krajanských interview je doplněn fotodokumentacemi a videozáznamy. Vedle toho byla v terénu sebrána kolekce písemných pozůstalostí po krajanech, která je uložena rovněž v Libri prohibiti.

Smyslem předkládaného projektu se stal v první řadě popis aktuální situace krajanské komunity v té které zemi. Na tomto úkolu se podíleli jednotliví odborníci z ČR a také z badatelé z řad krajanů (jako třeba z Nizozemska nebo Rakouska). V popředí zájmu stáli lidé a důležité okolnosti z jejich existence.

Soubory materiálu mají v zásadě charakter uspořádání podle geografického hlediska ve čtyřech oddílech:

1. Literatura – publikované informace o vystěhování, emigraci exilu a životu v zahraničí.
2. Uložené písemnosti o vystěhování, emigraci exilu a životu v zahraničí v archivech nebo jiných institucích včetně materiálu v držení soukromých osob a pozůstalostí nepředaných do archivů.
3. Přehled o migraci ve čtyřech fázích (důvody k migraci, transfer, adaptace a komunikace s původním domovem).
4. Otevřené problémy.

Celý soubor dat je uspořádán v těchto oddílech:

- a) Československo (Česká republika) a krajané. Jedná se o analýzu vztahu státu ke krajanské problematice.
- b) Současné instituce zabývající se krajanskou problematikou.
- c) Literatura o emigraci a životě zahraničních Čechů.
- d) Prameny k dějinám migrací z českých zemí.
- e) Teritoriální problematika uspořádaná podle jednotlivých zemí světa.

Ad a) Československo (Česká republika) a krajané:

Úkolem tohoto oddílu je v první řadě jakási mapa postojů Československa (resp. České republiky) k emigraci ve třech obdobích, kdy každému období přináleží jedno ústřední téma:

1. v meziválečném období 1918 – 1938, je to téma **vystěhovalectví**,
2. v období 1948 – 1989, kdy Československo bylo součástí moskevského impéria, kdy emigrace byla v tehdejších poměrech synonymem národní zrady a kdy se vytvářela po světě československá exilová centra usilující o vymanění Československa z tohoto impéria, se jedná o téma **exilu**,
3. v období: současného stavu po roce 1990, kdy se exil buď vracel zpět do svobodného Československa, nebo nabízel úzkou spolupráci odbornou či ekonomickou, a tak připravoval zahraniční Čechoslováky a posléze Čechy na fungování v moderní diaspoře, s živými ekonomickými, politickými a společenskými vazbami, je to téma existence moderní české **diaspory**.

Je třeba zdůraznit, že zatímco v meziválečném Československu existovala poměrně jasně formulovaná migrační politika, pro niž byl zvolen oficiální dobový termín *vystěhovalecká politika*, v následujících obdobích je to spíše sestup ze slávy.

K prvnímu období (1918 – 1938). Migrační politika vychází ze základních politických a sociálních postojů státu k vystěhovalectví a přistěhovalectví a obsahuje právní kodifikaci těchto postojů. Tvoří ji všechny instituce a organizace, které tyto zákonné normy uvádějí do praxe. Důležitou složkou migrační politiky meziválečného Československa byly taktéž dobrovolné organizace zabývající se péčí o aktuální nebo potenciální vystěhovalce, tj. o lidi, kteří se připravovali na odchod nebo jej právě prováděli či nedávno uskutečnili, dále o trvale usedlé přesídlence a konečně o repatrianty, kteří se po roce 1918 vraceli prostřednictvím hromadně organizovaných přesídlení budovat nový samostatný stát. Do migrační politiky také patří četné iniciativy politiků a v neposlední řadě odborníků.

Vedle zákonné úpravy vystěhovalectví se na utváření migrační politiky meziválečného Československa podílely bilaterální i kolektivní mezinárodní smlouvy. Například to byla Francouzsko-československá

smlouva o oboustranné migraci z roku 1920. Způsobila nárůst imigrace z Československa do Francie z 5 000 imigrantů v roce 1920 na 80 000 v roce 1928. Tato smlouva otevřela cestu také k francouzským imigračním projektům, které se snažily nejen o výběr vhodné pracovní síly pro své zdevastované hornictví (Pas de Calais) a zemědělství na severu Francie, kudy prošla válka, ale chtěla také prostřednictvím nové migrace léčit svou etnickou anémii (jak to nazýval jeden z projektů: a smíšenými manželstvími připravovat vhodné osadníky do svých kolonií). Přestože tyto názory byly už tehdy shledávány za přílišné sociální inženýrství, způsobily na československé scéně jisté vzrušení.

Z praktických stránek československého vystěhovalectví i z teoretické úrovně vykrystalizovaly během 20. a 30. let tyto hlavní problémové okruhy československé migrační politiky, které pokrývaly v tehdejší představě to podstatné, co migrace vyžadují:

1. Vybudování právních norem. Vydání vystěhovalického zákona a jeho novelizace.
2. Hledání forem protimigračních opatření.
3. Státní dozor a státní řízení sezónního vystěhovalectví.
4. Rozbor a řešení hospodářských důsledků, způsobených vystěhovalectvím pro průmysl a obchod.
5. Možnosti směřování a řízení vystěhovalectví ve prospěch pronikání československého kapitálu a zboží do zahraničí.
6. Centralizace při řízení celého vystěhovalického procesu.

K vývoji v jednotlivých tématech:

1. Vybudování právních norem.

Tvorbu prvotních zásad československé migrační politiky si vynutily od počátku roku 1920 narůstající počty vystěhovalců. Existoval dojem, že do nové vlasti se budou všichni vracet, ale opak byl pravdou. Československé zákonodárství a úřední agenda nebyly na tuto skutečnost připraveny, neexistovaly jednotné předpisy pro celou republiku a neexistoval zvláštní kompetentní úřad.

Například: na Slovensku platil uherský zákon z roku 1909, na Hlučínsku německý říšský zákon z roku 1887 a v českých zemích měly

přesnější předpisy jen policejní a vojenské orgány. Vytvoření vystěhovaleckého zákona se tak stalo prvořadou záležitostí, k níž započaly přípravy již na podzim roku 1920. Ten byl uveden do praxe vládním nařízením ze dne 8. června 1922.

Vystěhovalecký zákon ochraňoval republiku před agenty zahraničních dopravních společností a zaměstnaneckých firem a vytvářel systém sociální ochrany samotných vystěhovalců, přičemž ponechával svobodu k vystěhování. Ústřední vystěhovalecká agenda byla soustředěna v Ministerstvu sociální péče, v oddělení H, které spolupracovalo s domácími a mezinárodními organizacemi, zvláště s Mezinárodním úřadem práce v Ženevě a dalšími ministerstvy. Sledovala se zde vystěhovalecká statistika, společnosti přepravující vystěhovalce a soustřeďovaly se zde veškeré informace o možnostech vystěhování. Kdo chce studovat vystěhovalectví tohoto období, musí znát tento fond.

Každé ministerstvo mělo své úkoly. Například na zdravotní stav vystěhovalců dohlíželo Ministerstvo zdravotnictví a tělesné výchovy ve Státní zdravotní revizní stanici pro vystěhovalce ve Svatobořicích u Kyjova a ve vystěhovalecké stanici v Praze - Libni.

2. Hledání forem protiemigračních opatření.

Hlavní protiemigrační opatření se spatřovala v investicích do dřevařského, báňského, hutního a naftového průmyslu a vůbec v zásadním industrializačním rozvoji a v intenzifikaci zemědělské výroby východní části republiky, Slovenska a Podkarpatské Rusi, odkud byla emigrace nejsilnější.

3. Státní dozor a státní řízení sezónního vystěhovalectví.

Na sezónní práce většinou v zemědělství odcházelo především obyvatelstvo ze Slovenska, Podkarpatské Rusi, z jižních a západních oblastí Čech a z jižní Moravy. Státní zásah do sezónního vystěhovalectví měl hlavně ochraňovat vystěhovalce u zahraničních zaměstnavatelů. Odchod na sezónní práce byl v českých zemích záležitostí místních zprostředkovatelen práce. Na Slovensku tuto agendu obstarával Zemský

úřad práce pro zemědělské dělnictvo, který sjednával pracovní smlouvy do českých zemí, Rakouska, Německa, Jugoslávie a Francie.

4. Rozbor a řešení hospodářských důsledků způsobených vystěhovalectvím pro průmysl a obchod.

Odborníci z ČSR se stěhovali do zahraničí s odlivem kapitálu, který se podílel na vybudování některých podniků ve *sklářském, textilním a potravinářském* průmyslu ve světě. Přenosem technologie i vlastní pracovní činností těchto vystěhovalců se vytvářela pro československé zboží v zahraničí konkurence. Postoj státu k těmto jevům se odrazil v opatřeních při vydávání pasů.

5. Možnosti směřování a řízení vystěhovalectví ve prospěch pronikání československého kapitálu a zboží do zahraničí.

Jestliže bylo na jedné straně zjevné, že vystěhovalectví přináší četné problémy a negativně ovlivňuje vývoj v Československu, začaly se na straně druhé objevovat úvahy hledající naopak možnosti k **využívání** vystěhovalectví. Úvahy vycházely z dosavadních poznatků o tom, že migrace je přirozený a trvalý jev, který je třeba buď dobře organizovat nebo dokonce i usměrňovat do vhodných zemí. To však naráželo na zásadu vystěhovalického zákona z roku 1922, který zvláště §§ 6 a 7 zakazoval zjednávání osadníků a najímání dělnictva pro mimoevropské země. Proto se záhy po vydání vystěhovalického zákona začalo intenzivně uvažovat o jeho novelizaci. Střediskem takových názorů se stal Emigrační ústav při Masarykově akademii práce, založený v roce 1923 (s výraznou orientací na finanční kruhy). Na konci roku 1924 tento ústav inicioval následující změny:

1. Ustavení Poradního sboru pro otázky vystěhovalické, přistěhovalické a krajanské osadní.
2. Zřízení Státního ústavu emigračního a kolonizačního.
3. Zřízení banky pro kolonizační podniky.
4. Novelizace vystěhovalického zákona.

K projednávání těchto bodů v roce 1926 vznikla Meziministerská komise pro vystěhovalectví a kolonizaci, jejímž posláním byla zásadní revize

československé migrační politiky v tom smyslu, že by také mělo dojít k centralizaci veškerých iniciativ do jedné instituce.

6. Centralizace při řízení celého vystěhovaleckého procesu.

Myšlenka soustředit praktické řízení a teoretické studium migrací do jednoho centra se v českém prostředí objevila už před první světovou válkou (při anketě o české migraci). Prošla přes Emigrační ústav, Meziministerskou komisí pro vystěhovalectví a kolonizaci a v roce 1928 dostala konkrétní podobu ve vytvoření Československého ústavu zahraničního. Jenže než se mohly tyto záměry ve 30. letech plodně rozvinout, vyvstala před touto zemí témata existenčně vážnější, vedoucí k německé okupaci.

Československo a emigrace 1948 – 1989

Vztah Československa ke krajanům (emigrantům) v letech 1948 – 1989 můžeme ve stručnosti shrnout takto: hned po komunistickém převratu v únoru 1948 bývá postoj předsedy vlády Gottwalda označován jako lhostejný. Brzo ale došlo ke změně postojů k migraci, přičemž impuls k ostrážitosti přišel z Moskvy. Náměstek ministra zahraničních věcí Valerián Zorin (1945 – 1947 byl velvyslancem v Praze) poukazoval na to, že do emigrace odchází mnoho vojáků. Vedle toho se ze Západu do Prahy dostávaly zprávy o počínající exilové činnosti Čechů a Slováků. Navíc bezpečnostní orgány nového režimu objevily kontakty československého politického exilu se špičkami domácích nekomunistických stran. Přitom pokračující politické čistky vyvolávaly další a další odchody (útěky) ze země.

Postupně sílící totalitní postoje státní moci proti emigraci se projevíly ve změnách režimu v blízkosti hranic a hlavně na nich samotných a vůči těm, kteří odešli za hranice. Už 23. února 1948 ministerstvo vnitra zrušilo všechny cestovní pasy pro občany Československa. Cestovat mohly jen prověřené osoby, a tudíž ilegální přechod hranice se stal nutností pro toho, kdo chtěl ze země odejít a

neměl nový pas. Avšak ta opravdu tvrdá opatření přicházela na přelomu jara a léta 1948. Byly to předpisy znemožňující volný přístup k hranicím. Policie kontrolovala osoby a vozidla jedoucí k hranici. Pak nastalo uzavírání hraničních přechodů, byly to nejprve závory a příkopy apod. Došlo k prověrkám a nakonec 2. prosince 1948 byla Pohraniční finanční stráž nahrazena útvary Sboru národní bezpečnosti. Zkrátka: vše spělo k neprostupnosti hranic. Od 1. června 1951 se zaváděl režim hraničního a zakázaného pásma. Hranice obepínaly ostnaté dráty s elektrickým proudem, byly postaveny hlídkové a došlo k zaminování důležitých úseků hranice s Německem a Rakouskem. Stejně i přes tato opatření se podařilo utíkat, ale mnozí neprošli a zaplatili za pokus o svobodu svými životy: 90 lidí zabil elektrický proud, asi 10 běženců usmrtily miny. Elektrické napájení bylo zrušeno až roku 1965 a nahrazeno signální soustavou. A nesmíme zapomenout na zákon ze dne 12. července 1950 o opuštění republiky, v němž stálo: kdo bez povolení opustí území československé republiky, bude potrestán odnětím svobody na 1 rok až 5 let.

Pro policii stačilo třeba označení, že ten a ten mluvil o emigraci, a došlo minimálně k zadržení a výslechu. Navíc státní bezpečnost připravovala občanům řadu provokací. Oblíbený byl falešný dopis nebo zpráva od přítele ze zahraničí, který třeba nabízel zprostředkovat přechod hranic apod. Největší akce StB se jmenovala Kámen. Byla inscenována s falešnými převaděči a falešnými příslušníky německé policie a americké armády, to znamená příslušníky StB ve vypůjčených uniformách z filmových ateliérů.

Existovalo mnoho skutečných zdatných převaděčů (někteří pracovali zadarmo, jiní za honorář). Český exulant pobývajícím v táboře v Německu měl naději, že bude uznán za politického uprchlíka. Komu se to nepodařilo, byl označen za DP (displaced person). Mohl se odvolat na ústředí IRO do Švýcarska a znovu žádat o status politického uprchlíka. Obrovským přílivem uprchlíků byl Západ zaskočen. A tak pomáhaly emigrantské (exulantské) organizace: např. už v dubnu 1948 vznikl v Paříži Československý výbor pro podporu čsl. uprchlíků, významný byl Americký fond pro československé uprchlíky (od května 1948).

Přes hranice odcházelo stále více lidí. Nemáme sice přesné údaje, protože statistiky byly zpracovávány se zpožděním, ale orientačně se můžeme domnívat, že v letech 1948 – 1950 odešlo nejméně 25 tisíc lidí (některé odhady říkají až 60 tisíc), a snad můžeme odhadnout, že v letech 1948 – 1989 to bylo 300 až 500 tisíc lidí.

Období po roce 1990

Češi v cizině představují velký soubor jednotlivců a skupin usedlých po celém světě. Dalším výrazným faktorem jejich existence je, že se za hranice své vlasti dostali (respektive jejich předkové) v různých historických dobách a za různých společenských a politických okolností. Nevykazují takřka žádný atribut, z něhož bychom mohli soudit, že se jedná o reálně fungující společenství. To se pochopitelně ani nepředpokládá.

Po roce 1990 se exil buď vracel zpět do svobodného Československa, nebo nabízel úzkou spolupráci odbornou či ekonomickou, a tak připravoval zahraniční Čechoslováky na fungování v moderní diaspoře s živými ekonomickými, politickými a společenskými vazbami. Navíc se k této původní migraci začal přiřazovat novodobý druh diasporální migrace jako jakési permanentní přelévání mladé pracovní síly v nejrůznějších oborech, hledající obecně řečeno jinokulturní a profesní zkušenosti a nemigrující už z důvodů sociální, politické nebo ekonomické nouze. To samozřejmě není specifický jev pouze český, ale spíše naopak. Jeví se jako třetí velké téma světových migrací (za první téma můžeme považovat migrace z chudého jihu na bohatý sever světa, za druhé téma migrace z přelidněného východu na západ, které se realizují naopak z důvodů jmenované nouze). V tomto třetím velkém migračním světovém tématu se vytváří krok za krokem představa diasporálních útvarů po celém světě, které jsou na základě moderních informačních technologií spojeny nejen mezi jednotlivými částmi (čili vědomé příslušnosti těchto jednotlivých částí), ale dostávají se do výrazné kontinuity s prohlubujícím se kontaktem s mateřskou zemí (zemí původu).

Výsledkem vztahu mezi zahraničními Čechy a společností v České republice bylo a asi stále je nedokončené nastavení míry *očekávání* jedné strany od druhé. Přiměřená míra očekávání je přitom jednou z nejcitlivějších složek sociální komunikace. Nelze ji jednou provždy určit nebo vynucovat upozorňováním na vnější příklady, je třeba ji přítomně vzájemnou domluvou definovat a pak znova a znova redefinovat. Reemigrace zahraničních Čechů nebo jakýkoli jejich kontakt s původní vlastí po roce 1990 jsou přeplněny takovým zklamáním.

Přitom ještě v polovině 90. let se alespoň nějaké výsledky očekávaly. V té době přišel právník a bývalý pracovník Mezinárodního úřadu práce v Ženevě JUDr. Oldřich Černý a profesor ekonomie v USA Karel Kánský a spolu s dalšími zahraničními Čechy s nápadem vytvořit prostor pro narovnávání vztahu mezi společností v České republice a exilem, potažmo se všemi lidmi českého původu usedlými mimo české země, ať už se jedná o kterékoli generace včetně potomků náboženských exulantů. Vznikl Mezinárodní koordinační výbor, který začal pořádat Týdny zahraničních Čechů ve spolupráci s Etnologickým ústavem Akademie věd ČR a většinou pod záštitou prezidenta republiky. Můžeme shrnout poměrně velkou škálu konferencí, akcí různého druhu či projednávání v obou komorách parlamentu nebo na patřičných odborech ministerstev. Ze všech jednání krajanů (exulantů či emigrantů) s představiteli státu a také legislativních orgánů vzešly rezoluce žádající konkrétní odpovědi na konkrétní otázky jmenovaného vztahu. Přestože většina projednávaných záležitostí zůstává spíše v rovině příslibů, je třeba upozornit, že vláda ČR vynakládá ze svého rozpočtu nemalé prostředky na rozvoj „krajanského hnutí“. Avšak stále trvá již ono okřídlené hodnocení o přetrvávání značných rezerv.

Nepsané zásady vztahu současné české diaspory a domácí české společnosti můžeme formulovat do tří základních oblastí. První bychom mohli nazvat *reprezentační*. Tato oblast funguje spíše jako pocitová identifikace, jakési slavnostní vyznání identity. Nedá se říci, že by se v této oblasti nedělo nic, spíše naopak, ale stále v ní jednotliví

představitelé české diaspory postrádají důležitý aspekt. Totiž jistou formu oficiálního svolání vrcholného českého představitele o tom, jaké místo má česká diaspora v parciálních, ale především globálních zájmech České republiky (čekali to již od prezidenta Václava Havla). Druhá oblast by mohla být opatřena přívrstvem *informační*. Týká se budování souboru dat a vědomostí o jednotlivých částech této diaspory (projekt Krajané ve světě zapadá do této sféry). A ve třetí části se jedná o aktivní pravidelný kontakt, *komunikaci*, což představuje vytvoření centrální instituce nikoli již toho typu, který fungoval v meziválečném období, tj. Československého ústavu zahraničního, ale úřadu zmocněnce vlády ČR pro migrace obecně nebo zmocněnce pro krajanany (zahraniční Čechy). V naprosté většině krajané také postrádají instituci, na niž by se při svých návštěvách v České republice mohli obracet nejen s dotazy a žádostmi, ale také jako na místo pro přátelské kontakty, na místo, které je vítá a chce se s nimi setkat. Mnohokrát se hovořilo o záměrech vybudovat něco jako „Dům pro zahraniční Čechy“, spojený s možnostmi přechodného, ale také trvalého ubytování pro seniory, včetně možností pro kulturní vyžití apod.

Ad b) Současné instituce zabývající se krajanskou problematikou

Poúnorový a posrpnový politický exil je samostatné velké téma, jemuž se věnují především Olomoucké centrum pro exilová studia ve spolupráci s Dokumentačním střediskem Viléma Prečana, dále například také Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a další pracoviště. Poúnorovému a posrpnovému exilu se tento soubor dat proto detailně nevěnuje, je to speciální a velice rozsáhlé téma. Patří sice do záběru tohoto souboru dat, ovšem pravděpodobně bude i nadále užitečné, aby bylo jaksi z krajanské problematiky „vytčeno před závorku“ a ponecháno odborníkům, kteří se zabývají politickými dějinami. Tímto vytčením před závorku má být naznačen význam tématu.

V letech 1948 – 1989 byla spolupráce s československým zahraničím velmi omezena. **Československý ústav zahraniční** se postupně přetvořil v prodlouženou ruku ministerstva zahraničních věcí. Krajané přijížděli do

vlasti při spartakiádách akcích atd. Od poloviny 80. let fungovala obnovená *Komise pro dějiny Čechů a Slováků v zahraničí*, kterou založili v 60. letech historici Josef Polišenský, Bedřich Šindelář a Jiří Kořalka. Komise vydávala svůj Bulletin. Obnovenou Komisi vedl nejprve Josef Polišenský, pak v 90. letech Jiří Kořalka a od roku 2005 je předsedou komise Ivo Barteček (děkan Filozofické fakulty v Olomouci).

Československý ústav zahraniční, v jehož čele stáli českoslovenští diplomaté, organizoval některá setkání s krajany. Jednalo se o levicově orientované krajany a jejich spolky (například to byla akce k šedesátému výročí založení Československého ústavu zahraničního v roce 1988). S ústavem spolupracoval například Spolek rodáků z Československa působící v Paříži (dodnes existující), který založil v 50. letech Michal Gregor, potomek slovenských přistěhovalců do hornických oblastí v Pas-de-Calais. Dále to byli krajané z Vídně a z bruselské besedy Volnost. Tiskové a propagační spojení s krajany obstarávalo zahraniční vysílání Československého rozhlasu pro krajany a časopis Československý svět při nakladatelství Orbis.

Knihovna **Libri prohibiti** v katalogu knih českého exilu, vydaném roku 1995, mapuje knižní publikace českého exilu od 1948 do současnosti. Pořádá fond exilových periodik, vydaný 2001, zpracovává problematiku exilových a krajanských časopisů od roku 1945 do současnosti. Katalog cizojazyčných knih obsahuje stovky záznamů knih českých exilových autorů, které byly přeloženy do cizích jazyků, zejména angličtiny, němčiny a francouzštiny. Najdeme zde práce Pavla Tigrida, Jana Kolára, Jiřího Koláře, Zdeňka Mlynáře, Pavla Kohouta aj. Instituce sestavuje článkovou bibliografii hlavních českých samizdatových periodik a samizdatového časopisu Informace o Chartě 77. Knihovna shromažďuje literaturu na téma exil a emigrace nebo zvukové nahrávky biografického charakteru nikde nepublikované včetně videozáznamů s exilovou tematikou, dále filmy Jindřicha Bernarda, rozhovory Oty Filipa s exilovými spisovateli, záznamy setkání československých exulantů. Jsou zde filmové portréty exilových osobností, např. Tomáše Bati, Pavla Tigrida, Jiřího Pelikána, Vladimíra Valenty, Karla Kryla, Karla Steinbacha, Pavla Kantorka a dalších, nebo

výstrižkový archiv. Nejcennějším materiálem jsou patrně osobní archivy jednotlivých exulantů a archivy institucí; například pozůstalost významné pracovnice poválečného exilu Anny Kvapilové (Norsko) nebo fotografické fondy a soubory děl exilových výtvarníků.

Centrum pro československá exilová studia při katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci vzniklo z iniciativy studentů. Po měsíčních přípravách rozhodl dne 15. dubna 1993 děkan Filozofické fakulty o ustanovení výzkumného centra za podpory rektora Univerzity Palackého J. Jařaba a M. Povolného, předsedy Rady vzájemnosti Čechů a Slováků. Přehled o institucích se zabývá dalšími zařízeními, jako třeba Etnologickým ústavem AV ČR či Náprstkovým muzeem v Praze.

Ad c) Literatura k migraci z českých zemí (a Slovenska)

Bibliografické přehledy o základní literatuře již existují. Zbývá zpracovat především velké kvantum studií, článků a zpráv nejen v odborných či tematicky zaměřených časopisech, ale také v ostatních masmédiích, nevydaných seminárních, diplomových nebo doktorských pracích. To, co je pro organizaci studia vnějších migrací důležité s ohledem na literární produkci, bychom mohli nalézt jako příklad v aktivitách roku 1928. Tento rok lze nazvat *rokem obratu* v zájmu o české a slovenské zahraničí a také o etnickou problematiku obecně. V rámci oslav desátého výročí trvání republiky vznikly dvě významné instituce. Byl to jednak *Československý ústav zahraniční* a také *Společnost pro studium národnostních otázek*, kterou navrhl historik a pozdější ministr zahraničních věcí Kamil Krofta.

Obě tyto instituce povznesly výzkum českého etnika v zahraničí podstatnou měrou a pomohly k *mimořádné literární produkci* o tomto tématu. Československý ústav zahraniční založil katastr Čechů a Slováků v zahraničí, katastr zahraničních spolků, náboženských obcí, škol a dalších organizací, vydal mnoho publikací, které jsou nenahraditelnou pomůckou při dnešním studiu. Společnost pro studium národnostních otázek se sice českým etnikem v zahraničí nezabývala výlučně, ale v jejím časopise *Národnostní obzor* nalezneme důležité statě z oblasti vystěhovalectví a krajanské péče.

Problémy literární produkce týkající se emigrace a života českého etnika v cizině nevězely ani tak v nedostatku institucí nebo nedostatku školených odborníků, ale v organizaci práce a účelné koordinaci badatelských iniciativ.

Tento soubor dat (Krajané ve světě) shromáždil přehledy týkající se bibliografických celků, které lze označit za aktuální (s ohledem na nejnovější produkci po roce 1989) nebo za dosud zapadlé a opomíjené zdroje informací o emigraci a krajanech, jak je například postihují diplomové práce různých fakult a kateder na Univerzitě Karlově (uložené v Archivu Univerzity Karlovy nebo Ústavu etnologie UK v Praze atd.).

Ad d) Prameny k dějinám migrací z českých zemí

Cílem tohoto oddílu nemohl být úplný přehled o stávajícím uložení fondů s krajaňskou problematikou ve všech archivech v ČR a v zahraničí. Hlavní důvody neúplnosti, s níž se budeme muset smířit ještě mnoho let, ne-li desetiletí, jsou: značný rozptyl po světě a hlavně to, že existuje poměrně velké množství institucí, které sbírají materiály z provenience našeho tématu (jen zjistit, jaké fondy jsou uloženy v institucích v USA, bude ještě nějakou dobu trvat). Skutečnost, že v různých archivech a dalších institucích jsou již uloženy takovéto fondy a my vcelku máme o nich nějaké povědomí, je jen jedna část problému, který leží na stole. Druhá záležitost, o kterou běží především, je fakt, že mimo tyto archivy a instituce, zabývající se českým etnikem v zahraničí, se potuluje dosud mnoho písemností, fotodokumentace a také výjimečného trojrozměrného materiálu takřkajíc *bezprizorně*. Je proto namístě otázka: jak organizovat sběr a záchranu takových informací a materiálů? Lze předpokládat, že badatelé a ostatní zájemci budou usilovat o jejich přemístění do archivů nebo spíše do svých mateřských institucí, v nichž sami pracují. Nabízejí se tak dvě možnosti pro budoucí rozumnou koordinaci mnoha desítek lidí, kteří se tématem zabývají:

-buď nově získané materiály ukládat pouze nebo alespoň přednostně do Národního archivu nebo jiných archivů, to znamená tam, kde je brzo uspořádají a badatelské veřejnosti zpřístupní,

-anebo je umístit do institucí, v nichž se badatelé zabývají přímo touto problematikou a kde budou také zpřístupněny.

Můžeme shrnout, že v současné době máme přibližně pět míst, kde lze hledat materiály k dějinám českého vystěhovalectví a k dějinám zahraničních Čechů:

1. Jsou lehce dostupné v ústřední instituci v Národním archivu. Má to výhody: dnes už máme téměř vyčerpávající přehled materiálů zde uložených, které se týkají emigrace a exilu. Navíc víme, že se jedno oddělení na sběr takových písemností v posledních letech intenzívně soustřeďuje.
2. Pak je několik dalších institucí, které takový materiál vlastní a pořádají: Československé dokumentační středisko, Náprstkovo muzeum, Libri prohibiti, Centrum pro exilová studia v Olomouci a nově Muzeum českého exilu v Brně, které založil Jan Kratochvíl, a jiné instituce, třeba Etnologický ústav AV ČR atd.
3. Řada materiálů je v držení krajanských spolků v zahraničí. Někdy to bývá náhoda, která takové uložení objeví, neboť krajanský spolek předal materiál do místního archivu. Jejich rozhodnutí lze pochopit, protože krajanská organizace byla vlastně schválena podle zákona té které země a její písemnosti sem náleží. Jenže se stávalo a stává, že „spolkoví archiváři“ z písemností vyberou materiály, které buď považují za důležité pro současnou existenci spolku, nebo protože to jsou podle nich příliš osobní záležitosti, a nebo se jen domnívají, že žádný místní archivář a badatel je číst nebude, protože jsou třeba v češtině. Takové materiály dlouhá léta leží ve sklepě a stane se, že potomek držitele materiálů je odloží na ještě nedostupnější místo, pokud nezmizí nenávratně.
4. Fondy jsou také v archivech a v institucích v zahraničí.
5. Řada písemností je soukromé povahy s podobnými osudy a s velkou pravděpodobností, že nenávratně zmizí.

Je tudíž nanejvýš vhodné otevřít následující dvě otázky:

První: Lze centrálně evidovat aktivity badatelů v případech objevení materiálů krajanských spolků, významných osobností atd. a pak po dohodě s archivy nebo dalšími institucemi hledat nejvhodnější uložení v ČR eventuálně v zemích původu, ale vždy s náležitou aktualizovatelnou informací, která by byla přístupná například v Národním archivu na internetu apod.?

Druhá: Lze zorganizovat soupis již uložených materiálů v těchto jmenovaných archivech a institucích, jak s tím například začal Stanislav Šisler pro Státní ústřední archiv a nyní dokončila Zora Machková pro Národní archiv v Praze?

Ad e) Teritoriální problematika, uspořádaná podle jednotlivých zemí světa.

Ke specifickým vlastnostem české (československé) diaspory

1. České českoslovenství. Přetrvávající síla povědomí o společném československém původu se projevuje u zahraničních Čechů a Slováků například tím, že ve většině (pokud se nejednalo o vyložené slovenské separatisty) byli proti rozpadu Československa, a pokud to slovenská část dovolila (umožnila), existovaly dál československé spolky. Dokonce i tam, kde slovenští členové místní komunity odešli a utvořili si vlastní slovenský spolek, česká část se hlásila k českoslovenství především tím, že se dál nazývala československým spolkem. Také při kontaktu s domovem zařadila rozpad republiky za jednu z hlavních výtek nejen vůči politikům, ale všem osobám, které buď přijížděly do jejich nových domovů, nebo při návštěvě vlasti ve všech možných variantách (návštěvou rodiny a známých počínaje, až po oficiální navazování diplomatických nebo ekonomických vztahů, jako třeba v případě krajanů z JAR, kteří československo-jihoafrikané kontakty v první polovině 90. let 20. století iniciovali).

2. Jednotlivé lokální skupiny české diaspory vznikaly v několika historických vlnách. Jejich formování se z jejich zkušenosti uzavřelo rokem 1989. Stejně tak to vnímala i domácí česká společnost. Předpokládalo se totiž v dobré víře, že další vlny emigrace z Československa (a pak z České republiky) nebudou následovat, a pokud se lidé rozhodnou odejít do zahraničí, nebudou je k tomu vést již důvody exilového nebo emigrantského charakteru, ale bude to víceméně soukromé rozhodnutí člověka zvolit si konečně svobodně místo ke svému životu. Znamenalo to, že nově příchozí mohli být po roce 1990 do jednotlivých lokálních komunit české diaspory přijímáni, avšak jako jednotlivci a nepočítalo se s nimi jako s celkem na výrazných místech. Především to bylo a snad dosud je patrné v USA. Přesto i zde v některých

případech dochází k posunu a nová migrace (po r. 1990) se začíná prosazovat v krajauském životě. Mimořádnou proměnou v tomto ohledu prošla komunita na Novém Zélandu. Dnešní odhady 4 až 5 tisíc Čechů a Slováků obsahují jednak asi tisícovku „starousedlíků“, to znamená imigrantů z bývalého Československa, kteří sem přišli po roce 1948, resp. po roce 1968. Zbytek jsou noví mladí přistěhovalci, kteří se zde začali objevovat ve větších počtech od poloviny 90. let. Mnozí se zpočátku nechali angažovat pololegálním způsobem na turistická víza při sezónních pracích, většinou sklizních ovoce. Velmi dobře se uplatňovali vysokoškolsky vzdělaní lidé technického směru (například strojní inženýři nebo programátoři). Na mnohých místech se stávají vůdčím elementem ve spolcích (Auckland, Fenton, Christchurch).

3. Česká diaspora ve druhé polovině 20. století (a můžeme do toho zahrnout i formování lokálních skupin v době protinacistického odboje za druhé světové války) vznikala (a také se tak prezentovala) především na ideovém nebo také ideologickém základě. Přitom ekonomická stránka potřeby sdružování, která byla silná v období druhé poloviny 19. století až do druhé světové války, sice neustoupila zcela do pozadí (dál existovala podpůrná a solidarizační iniciativa ke sdružování), ale nebyla natolik určující jako v předcházejícím období.

4. Z toho vyplývala i potřeba důsledného odlišení základních pojmů: *exil*, *emigrace*, *vystěhovalectví*. S největší pravděpodobností to více platilo v českém prostředí než slovenském, a to jak v badatelské, tak v běžné sociální sféře.

Ze sumy výpovědí krajanů z celého světa vyplývá, že „krajauské hnutí“ nemá své velké přirozené téma. Výpovědi a z nich analyzované postoje mají přesto několik výrazných charakteristických rysů. Potrvá ještě nějaký čas, než se podaří tyto rysy jednak přesně popsat (definovat) nezávislým pohledem „zvenčí“, jako se o to pokusil tento projekt, a jednak (a to bude ještě podstatnější záležitost) se stanou tyto rysy respektovanou skutečností pro nový realistický postoj ČR ke krajanům. Jedním z těchto rysů je vztah k češství prostřednictvím sdružování v oficiálních spolcích typu Sokol nebo tradiční ústřední jednoty v hlavních městech (například Fričova beseda v Paříži, kterou

nahradila Pařížská kolonie, nebo lze uvést víc než stoleté aktivity spolku Slovan v Ženevě apod.) Poměr k významu spolku a jeho aktuální užitečnost jsou v současných generacích přijímány různým a často velmi odlišným způsobem, který bývá příčinou mezigeneračních nedorozumění a sporů.

Nejstarší členové krajanských komunit aktivně pracující ve spolku po druhé světové válce nebo od padesátých let žijí dosud v přesvědčení, že rituál spolkové činnosti (pravidelná schůzovní činnost, spolkové podnikání: výstavba sokolovny, spolkového domu, jejich údržba, spolkový časopis atd.) vytvořily pro každého člena jakýsi *morální závazek příslušnosti ke skupině*, tudíž i závazek k češství (českoslovenství).

Jejich potomci a vůbec lidé středního věku necítí již intenzitu takového závazku a považují spolek za místo *konzumace kolektivní zábavy*: většinou sportovní.

Nejmladší příslušníky krajanské komunity sem přivádí dílem *zvědavost*, dílem *ohled* na starší generace (rodičů a prarodičů), jimž chtějí vyhovět v přání prezentovat se v krajanské komunitě.

Vedle toho existují nové podněty ke spolkové činnosti, a to dokonce v místech, kde krajanské organizace nebyly. Příkladem jsou nové spolky vzniklé v 90. letech i později, jako reakce na změny v původní domovině. Na Slovensku byl vznik nových organizací dán rozdělením Československa v roce 1993. Krajané zde založili nové organizace: Spolek Čechů na Slovensku, Klub občanů české republiky nebo Klub přátel české kultury, přitom existovaly dřívější kulturní spolky jako Slováký krúžok. V Itálii vzniklo po roce 1990 několik spolků. V Římě to je Associatione Praga, se stejnojmenným krajanským časopisem. Sídlo spolku je v Collegiu Nepomucenu. V Miláně založili Eva Martínková, překladatelka, lektorka češtiny a redaktorka krajanského periodika „Česká linka“, a také současná předsedkyně Alexandra Moravcová Ocampo krajanský spolek.

V souboru dat nazvaném Krajané ve světě následuje abecední uspořádání podle jednotlivých zemí, obsahující:

- text s přehledem migrace z českých zemí do tohoto prostoru včetně charakteristik existence krajanských komunit od historických dob do současnosti;

- interview s představiteli krajanských komunit (nahrané, přepsané, upravené);
- fotodokumentace;
- videozáznamy.

Poznámka: následným záměrem pořadatelů tohoto souboru materiálů je v dohledné době převést takto členěnou faktografii do databáze. Ta by měla být přístupná po splnění formálních záležitostí včetně ochrany autorských práv všech spolupracovníků a zvláště pak ochrany osobních dat těch krajanů, kteří poskytli rozhovory a o nichž se i jinak v souboru materiálů pojednává.

Dodatek k možnostem využití sebraných materiálů

Charakteristika české diaspory vyplývající z rozhovorů

Význam rozhovorů krajanů o životním příběhu spočívá v několika rovinách. Jsou důležité pro soudobou historii nebo pro badatele v sociálních vědách. Největší jejich přínos a obohacení poznatků problematiky migrací lze spatřovat v intenzivním prožitku respondentů vlastních zkušeností z přesídlení do jinoetnického prostředí. Každý respondent si může dovolit koncipovat strukturu svého vlastního příběhu na pozadí pověstného „*kdyby*“, s nímž historik nepracuje. Profesionál pracuje s fakty, jakkoli může být jejich verifikace subjektivní záležitostí, neptá se v interpretaci skutečnosti na to, jak by sled událostí probíhal, „*kdyby*“ se bývalo bylo nestalo to významné, co odstartovalo reálný vývoj sledovatelným způsobem. Interpretace profesionála je jasná.

Respondent vyprávějící svůj životní příběh velmi často porovnává vlastní prožitou realitu s pravděpodobnými situacemi, které by jej mohly potkat, *kdyby* se bývalo nestalo to významné, co se v jeho případě právě událo. Klíčovou událost pak vidí ve faktu samotné emigrace nebo útěku přes hranice. Respondent je v podobné roli interpretátora dějů jako profesionál. Jenže si může na rozdíl od profesionála dovolit svou interpretaci založit na onom „*kdyby*“. Konstrukce reálného příběhu na pozadí pravděpodobných událostí s podmínkou „*kdyby*“ dostává zvláštní význam právě v případech exulantů a emigrantů. Podstatou je tak porovnání životních šancí člověka po přesídlení

(emigraci) s pravděpodobnými výsledky toho, kdyby býval zůstal doma. Přítomnost onoho „kdyby“ je proto nedílnou součástí jeho vědomí a v některých případech se jedná o *životní jistotu*: lidé vypovídají o tom, že kdyby byli zůstali, osobnostně by se tolik nezhodnotili, nepoznali by ze světa to, co poznali; naopak kdyby zůstali, tak by to znamenalo pronásledování, strádání, živoření, vnitřní devastaci v totalitním prostředí atd. Porovnání pozitiv a ztrát je tak důležitou součástí většiny rozhovorů a bude významným článkem i následných analýz. Sběr dalších rozhovorů je považován nadále za důležitý zdroj k porozumění nově se formujícího vztahu zahraničních Čechů a společnosti v České republice, včetně institucí a orgánů této země, které mají co do činění s touto problematikou.

V obecné rovině můžeme shrnout význam zaznamenaných interview v těchto základních rysech:

- 1) Zahraniční Češi ve své většině dovedou pochopit situaci, v níž se jejich příbuzní, přátelé a známí ocitli v českých zemích před rokem 1989 i po tomto roce. Snaží se respektovat zásadu neodsuzovat nikoho za jednání v situaci, v níž se sami nikdy neocitli.
- 2) Většinou prožili svobodu a považují získané návyky života člověka ve svobodě za největší hodnotu své nové existence.
- 3) S pocitem svobody souvisí prožitek vlastní vrcholné zodpovědnosti za vlastní kariéru, vlastní život a život svých blízkých. Spoléhají se na své síly a dovednosti. Rozhodují se svobodně a volně, ale se vší zodpovědností.
- 4) Mezi krajany se také objevují názory, z nichž je patrné, že považují současnou společenskou a politickou realitu za příliš spojenou s totalitními praktikami z let 1948 – 1989. Reagují až s vysokou mírou podrážděnosti na projevy české politiky, na stav pozorované společenské reality ze zkušenosti svých návštěv rodné země za posledních osmnáct let.
- 5) Češství, český jazyk, česká kultura pro ně představují přesto většinou silná citová pouta. Život ve svobodnějších podmínkách liberálních společností a potřeba orientovat se v každodenním životě na zvládnutí praktických činností bez sentimentu a vedlejších projevů pro efekt vůči lokálnímu okolí třeba z ideologické přetvářky je velmi často obrácí k idealizaci prostředí a kultury, z níž vzešli. Když se s tímto ideálem při svých návštěvách neshledávají,

obracejí se ke kritikám praktik bývalého režimu, které podle nich dosud ovládají interpersonální vztahy současného českého veřejného života.

- 6) Z vlastností, které vyzvedávají jako zisky z pobytu v emigraci, lze jmenovat především *vztah k realitě* – vyjadřují se, že neměli potřebu lhát, přetvařovat se, že se naučili jednat přímo.
- 7) Jejich poměr k rodné zemi a její současné společnosti je proto variován několika aspekty. Mají hodnotu reálných zkušeností s vlastní emigrací a s prožitky emigrace ostatních Čechů, které poznali. Jejich úroveň je ovlivněna intelektuální a vzdělanostní výbavou každého z nich. Vedle toho se jejich vztah k původnímu domovu také zakládá na charakterových a osobnostních vlastnostech. Paleta vztahů k vlasti se proto rozprostírá od jednoznačně kladných, to znamená vstřícných projevů až po jasný opak, který se rovná často prosté pomluvě nebo nadávce.
- 8) Navzdory všem odlišnostem a variantám projevů krajanů vůči současné společnosti České republiky by mělo platit, že zahraniční Češi jsou moderní diasporou, z níž nejsou žádní jednotlivci předem vyčleňováni.

Vzhledem k poměrně velkému množství témat, která přinášejí soubory interview a další záznamy z terénu, se předkládaný materiál stává „pramenem“ orální historie českého exilu a emigrace ve druhé polovině 20. století. Jeho interpretace se bude ubírat cestou biografii jednotlivých osob, dále se bude zabírat rozbořem krajanské situace v jednotlivých lokalitách a zemích světa. Výsledkem jsou autentická svědectví lidí, kteří z vlastních zážitků a zkušeností zhodnocují svá životní rozhodnutí, vykonaná pod různou intenzitou politického a společenského tlaku. V každém rozhovoru můžeme objevit hlavní ideu, hlavní životní poselství osobnosti. Jedná se o velkou škálu osudů lidí od těch hyperaktivních, kteří celý život v exilu stále něco organizovali a byli veřejně činní, dále přes cílevědomé budovatele vlastní kariéry, neboť máme v našem výběru úspěšné bankéře, spisovatele, diplomaty, univerzitní profesory, výtvarné umělce a podobně, až po osudy založené na trpělivém zvládání každodenních starostí.

Vyprávění zahraničních Čechů o jejich životním příběhu sice registruje základní etapy osobnostního vývoje každého z nich, dotýká se výrazně i jejich soukromí, ale zároveň registruje v minulosti prožitou objektivní realitu. Tato

realita, reálná faktografie, je seřazena pod úhlem současného pohledu zpět u každého jednotlivce. Její dokumentační hodnota se vztahuje k již prožitým událostem. Ale poselství, které každá osoba svým vyprávěním sděluje, míří do současnosti. Uvědomujeme si, že vyprávění životního příběhu je subjektivní a zároveň aktuální interpretací prožité reality každého respondenta. Tento záznam životního příběhu se pak pokoušíme interpretovat a srovnávat v kontextu dalších příběhů.

Jedním ze závažných témat ve výpovědích zahraničních Čechů je, kdo z nich se považuje za exulanta nebo emigranta, nebo spíše se kloní k odpolitizovanému pojmenování a raději by se viděl v kategorii zahraničního Čecha. Nechybí samozřejmě postoje, které bychom mohli zahrnout do čtvrté speciální skupiny a které nesouhlasí s třemi frekventovanými děleními (*exulant, emigrant, zahraniční Čech*). Tito respondenti buď považují taková dělení za dávno překonanou politickou konstrukci, nebo vůbec problém emigrace z existenciálních důvodů ignorují. Mají za to, že fakt vrození jejich individua do českého etnika je pouhou náhodou, na niž neměli pražádný vliv. Naopak to, že se rozhodli vědomě a svobodně například pro přesídlení do Kanady, je racionální fakt jejich vlastní reality, na niž se aktivně podíleli a s níž se plně ztotožňují.

Právě v Kanadě v malém městečku Rockwoodu žije akademická malířka českého původu Jana Jeníčková, která vyjádřila přání, aby její jméno nebylo spojováno s termíny jako emigrant, exulant nebo krajan, a to právě z uvedených důvodů objevujících se ve čtvrté skupině respondentů. Cítí se být problémy exilu a exulantství nedotčena. Odešla do Kanady a žije zde, protože se jí takto zvolený život líbí a nemá vůbec žádnou potřebu identifikovat svoje přesídlení a svůj život s žádnou politikou nebo ideologií. Avšak několik desítek kilometrů na jih od Rockwoodu je podstatně známější město Hamilton. Zde žije Václav Vostřes, jehož exulantství tvoří pravou podstatu jeho existence. Pouťorový exulant, jemuž celý život splynul s prací pro československý exil, pociťuje, že role exilu zdaleka neskončila s ohledem na politický a společenský život v České republice. Dál se cítí být českým exulantem. Podobně jako mnoho dalších českých exulantů také Václav Vostřes přijal své exulantství jako povolání i zaměstnání na plný úvazek.

Oba jmenované příklady představují dva zcela odlišné přístupy k češství. Neměli bychom je ale chápat jako dvě neslučitelné krajnosti. A především bychom neměli z prostoru českých zemí vznášet vůči nim (to znamená vůči těm, kteří ještě žijí svůj aktivní život mimo české země) jakákoli hodnocení a nabízet pro ně takové či onaké kategorie. Jednak by to prozrazovalo ne zrovna slušné vychování, ale hlavně proto, že jen velmi těžko můžeme s objektivní přesností stanovit kritéria dělící zahraniční Čechy na exulanty a ty ostatní. Můžeme charakterizovat nebo snad definovat exil jako politický jev, hnutí, reakci na nedemokratický vývoj ve společnosti, ale nemůžeme dodatečně formulovat kritéria, jimiž bychom jedince do fenoménu „exil“ vřazovali se zpětnou platností. Zkrátka buď byli podle svých činů a postojů příslušníky českého exilu (druhého nebo třetího) a hlásí se k tomu, nebo nebyli a neměli by tudíž mít potřebu se k tomuto fenoménu hlásit jako jeho nositelé.

Sami zahraniční Češi, jako aktivní podílníci na tomto fenoménu, ovšem mohou uplatnit zcela originální subjektivní kritéria při hodnocení konkrétních jednotlivců, zda jsou exulanty, nebo dokonce uvádět důvody, proč ti druzí přestali být podle jejich hledisek příslušníky exilu. Například jeden z takových názorů pronesl muž, který odešel do exilu v září 1949 přes lágry v Německu a několikaletý pobyt ve Švýcarsku a USA, z něhož se vrátil v roce 1990, ačkoli dál trvale bydlí mimo území České republiky a sem dojíždí několikrát do roka. Nedávno při jednom z rozhovorů řekl, že mu je upřímně líto, když se dozvídá, že někteří exulanti orientovali svůj vztah k domovu především na restituční nároky. On jejich oprávněnost k takovým požadavkům nepochybně má. Má však výhrady k těm, kteří odešli ve stejné době jako on a které navíc osobně poznal a jejichž politické názory jsou identické s jeho, a stejně jako jeho samotného tak i tyto lidi přivedly právě shodné politické postoje do exilu. Podstata jeho úžasu spočívá v tom, že tito lidé demonstrováním nezájmu spolupodílet se na vývoji společnosti v České republice po roce 1990 se vlastně dobrovolně zřikají své minulosti, svého exulantství.

Tento opět zcela krajní příklad na zahraniční češství má zde své místo hlavně proto, že naznačuje, že exil může být nejen záležitost politických postojů především v době pobytu v zahraničí, ale že může být také chápán jako *permanentní* vztah k politickému a společenskému dění původního domova. To

znamená, že vztah k původnímu domovu, vlasti, prochází čtyřmi fázemi, čtyřmi stupni, časově na sebe navazujícího vývoje:

1. v době před emigrací,
2. ve fázi příprav a odchodu za hranice,
3. při adaptačním procesu v jiném jazykovém a kulturním prostředí,
4. v době změněných politických podmínek ve prospěch bezproblémového návratu. Role exilu či exulanta tak trvá i dnes.

Nepochybně bude důležité srovnávat, jak se uplatňování těchto kategorií migrantů – *vystěhovalci*, *emigranti*, *exulanti* – projevovalo v dobovém exilovém tisku. Lze uvést malý příklad, týkající periodik vydávaných po roce 1948 ve Francii: zatímco Stránského *Svobodný zítřek* důsledně používá „exil“, časopis *Návrat* Heleny Koželuhové používá termíny „exil“ i „emigrace“. Přitom termín emigrace se vyskytuje v téměř výhradně ve vztahu k *osudu jednotlivce* v cizím prostředí, to znamená, že termín emigrace se prezentuje při řešení praktických stránek adaptace po přesídlení, a termín exil má zahrnovat nové aktuální definování vztahu emigranta k domovu, to znamená jeho úsilí za změnu poměrů ve vlasti. Zdá se na první pohled, že definování dnešní je odlišné od dobového (resp. po r. 1948). Dnes tyto dva termíny (emigrace a exil) představují i dva odlišné pojmy s ohledem na *motivy odchodu*. Tehdy po roce 1948 se jednalo o vyjádření časové posloupnosti, kterou můžeme postihnout následující zkratkou: ten, kdo uprchl přes hranice, byl uprchlík-emigrant. Emigrant v cizině usilující o změnu poměrů ve vlasti se stával exulantem. Lze tak jen usuzovat z užívání těchto termínů, neboť přímé aktuální dobové definování bude asi chybět. V žádném případě se nejednalo o známkování, třídění migrace podle kvality nebo zásluh.

Neméně závažným úhlem pohledu na identitu zahraničního Čecha ve vztahu k pramenům subjektivní povahy je interpretace tří úrovní proměn individuálních postojů po přesídlení:

(1) První úroveň představuje získávání nových osobnostních kvalit, které mohou být spojeny s proměnou norem chování, získáním různých dovedností, vzdělání, osvojením jednoho nebo několika jazyků apod.

(2) Druhou úrovní je posun nebo proměna role člověka v komunálním prostředí. Jiná situace samozřejmě nastává pro Čecha, který odešel do Brazílie,

a jiná pro toho, kdo se usadil ve Vídni. Přesto každý z nich prodělává posun, který buď explicitně formuluje, nebo jej lze z různých projevů a postojů interpretovat.

(3) Třetí výraznou úrovní je proměňující se nebo vyvíjející se vztah k centrální moci, zahrnující respekt vůči zákonům, stav občanské společnosti, v níž se adaptoval apod.